

HUKUKU HARİTA METAFORU İLE ANLAMAK*

Yrd. Doç. Dr. Saim ÜYE**

* Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK-ULAKBİM Veri Tabanında indekslenmektedir.

** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi ABD.

ÖZ

Normatif düzenleri anlamak için haritaların yapısını metafor olarak kullanmak aydınlatıcıdır. Haritalar gerçekliği özgül mekanizmalar aracılığıyla çarpıtarak temsil eder ve normatif düzenler de böyle yapar. Olgu ile norm arasındaki gerilim mekan gerçekliği ile onun temsili arasındaki gerilime benzer. Çağdaş karmaşık koşullar altında normatifliğin analizi ve kavramsallaştırılması için yeni bir yaklaşım üretmek üzere, haritaların ölçek, projeksiyon ve sembolizasyon mekanizmalarının analitik araç olarak kullanılması Santos tarafından öneriliyor. Bu yöntem normatif görünümünün inşa edilmişlik niteliğine ve sosyal gerçekliğin hukuki yeniden üretiminde yer alan güç ilişkilerine dikkat etmeye yarar. Hukuki çoğulluk kavramı ile ilişkilendirilebilse de, harita metaforu daha geniş bir anlamda normatif çoğulluk analizi için de kullanışlıdır.

Anahtar Kelimeler: Harita metaforu, gerçekliğin hukuki temsili, normatiflik haritası, normatif çoğulluk, hukuki çoğulluk

UNDERSTANDING LAW THROUGH MAP METAPHOR

ABSTRACT

Using the structure of maps as a metaphor is illuminating for understanding normative orders. Maps represent reality by distorting it through specific mechanisms and so do the normative orders. The tension between norm and fact resembles the tension between spatial reality and its representation. It is being offered by Santos to use scale, projection and symbolisation mechanisms of maps as analytical tools for creating a new approach to analysis and conceptualisation of normativity under complex contemporary conditions. This method helps paying attention to the constructed nature of normative constellations and the power relations underlying the legal reproduction of social reality. Although it may be related with the concept of legal plurality, map metaphor is also useful in terms of a more general analysis of normative plurality.

Keywords: Map metaphor, legal representation of reality, map of normativity, normative plurality, legal plurality

GİRİŞ

Bilgi sosyolojisi, dünyayı anlamlandırmamıza yarayan bilginin gerçekliğin birebir temsili olmak yerine, sosyal bir süreçte inşa edildiğini ortaya koyar. Bilgi üretimi sosyolojik bir süreçtir ve türlü etkileşim mekanizmaları ile bunlara yerleşik güç ilişkilerinin etkilerini kaçınılmaz olarak taşır.^[1] Hukuka ilişkin bilgimiz de bundan bağışık değildir. Aşına olduğumuz hukuki kavramlar ve ifade kalıpları gerçekliğin kurgulanmış biçimlerinden ibarettirler. Bunun farkında olmak, hukuk analizini söz konusu kurgunun yapısal özelliklerini ve onun ortaya çıkış koşullarını dikkate almaya yönlendirir.

Hukuk düzeninin gerçekliğe yüklediği anlam üretilmiş olduğundan “*hukuki gerçeklik*” terimi yanıltıcı olabilir. Bu yüzden sosyal gerçeklik ile hukuki gerçeklik arasında değil, sosyal gerçeklik ile “*hukuki bilgi*” arasında bir ayırım yapılmalıdır. Gerçekliğe dair her tür okuma biçiminin kurgusalılığı, “*hukuki bilgi*” yerine başka bilgi biçimlerinin epistemolojik üstünlüğüne gönderme yapmaz; sadece gerçekliğin doğru temsili olma iddiasının konvansiyonel içerimine dikkat çeker. Bu aynı zamanda alternatif temsillerin üretilebilme olanağının da ima edilmesidir.

Bu anlamda hukuk düzeninin gerçekliği temsil biçimleri ile haritalar arasında metaforik bir bağ kurmak yararlıdır. Portekizli yazar Boaventura de Sousa Santos eleştirel bir duruş için bu metaforun kullanımının yararına işaret ediyor. “*Temsil*” kavramı esasında temsil edenle temsil edilen arasında bir mesafe olduğunu kendiliğinden ortaya koyar. Bu ikisinin örtüşmesi, söz konusu kavramın kullanımını açıkça gereksiz kılar. Temsil edenle temsil edilen arasındaki mesafe, gerçekliğin yeniden üretilerek dönüştürülmesini doğrudan etkiler ve bu haritalar ile hukuk düzenlerinin ortak özellikleridir.

1. GERÇEKLİĞİ ÇARPITMA MEKANİZMALARI

Haritaların en temel yapısal özellikleri, işlevlerini yerine getirebilmek için kaçınılmaz olarak gerçekliği çarpıtmaları, onu olduğundan farklı göstermeleridir. Kullanılabilir olması için bir haritanın gerçeklikle noktası noktasına örtüşmemesi gerekir. Aksi takdirde sözgelimi bir Ankara haritasının Ankara'nın yüzölçümü ile aynı ebatlarda olması ve her tür ayrıntıyı olduğu gibi içermesi beklenirdi, ancak bu pek işe yarar bir harita olmazdı. Haritalar gerçekliği çarpıtılarak temsil ederler. Ancak gerçekliğin çarpıtılması, üretilen bilginin kullanılamayacağı anlamına gelmez, aksine onu kullanılabilir hale getiren budur. Elbette bu olanağı

[1] Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma, İstanbul, 2008, s. 6; Bkz. Georges Gurvitch, *Sociology of Law*, Transaction Publishers, Brunswick/London, 2001, s. 301.

sağlayan, gerçekliğin çarpıtılmasına yarayan mekanizmaları biliyor ve kontrol edebiliyor oluşumdur.^[2]

Haritalar “*eylem yönlendirme*” maksadıyla üretilirler ve bu anlamda kullanılabilir durumda olmalıdırlar. Haritalarda gerçeklik onun temsili üzerinden yeniden okunur ve bu okuma üzerinden eyleme gerekçe oluşturacak bir karara ulaşılır. Bu eylemler harita üzerinde değil, gerçek hayatta sonuç üretecektir ve böylece gerçekliğin temsili üzerinden gerçekliğe bir geri dönüş söz konusu olacaktır. Önce gerçeklikten onun çarpıtılmış temsiline giden, sonra bu temsilden gerçekliğe geri dönen bu süreç, sürece müdahil olan değişik dolayımın mekanizmalarının etkisinde şekillenir. “*Gerçekliğin temsili*” ile “*eylem yönlendirme*” arasında sürekli bir gerilim vardır. Gerçekliğin aslına çok uygun biçimde temsili, eylem yönlendirme işlevini zayıflatır. Son derece ayrıntılı biçimde üretilmiş bir harita ile yolunuzu bulmakta zorlanırsınız. Eylem yönlendirme kaygısının ön planda oluşu ise, gerçekliğin temsili aleyhine işler. Sadece bir noktadan diğerine nasıl gideceğinizi gösteren basit bir harita sayesinde yolunuzu kolayca bulabilirsiniz, ancak burada gerçeklik olabildiğince çarpıtılmış biçimde temsil edilir. Bu ikisi birbiriyle çelişir ve haritalar bu ikisi arasında, amaca uygun düşecek bir denge kurmaya çalışırlar. Bazıları gerçekliğin aslına uygun temsiline, diğerleri eylem yönlendirme işlevine daha fazla ağırlık verir. İkincisinde haritaların araçsallık özellikleri artar.^[3]

Bu yüzden gerçekliği çarpıtma mekanizmalarını bilmek önemlidir. Haritalar gerçekliği üç özgül mekanizma ile çarpıtırlar ve bunlar sistematik olarak kullanıldıklarından herhangi bir haritanın yapısal unsurları durumundadırlar. Bu mekanizmalar “*ölçek*”, “*projeksiyon*” ve “*sembolizasyon*” süreçleriyle açığa çıkar. Bunlar farklı usulleri içerseler ve farklı kararları gerektirseler de, birbirleriyle karşılıklı bağımlılık halindedirler.^[4]

İlk mekanizma olan ölçek, yeryüzündeki mesafe ile harita üzerindeki mesafe arasındaki orana işaret eder. Ölçek ilgili haritada ayrıntılara ne kadar yer verileceği ile ilgili bir kararın sonucunda belirlenir. Büyük-ölçekli haritalar, sözelimi bir şehir haritası, küçük-ölçekli haritalara, sözelimi bir dünya haritasına kıyasla daha çok ayrıntı gösterir. Harita yapmak, amaca uygun biçimde, “*ilgili*” ve “*ilgili olmayan*” hususların ayrılmasını, ayrıntıların bir filtreden geçirilmesini gerektirir; sadece anlamlı ve gerekli olanlar öne çıkarılmalıdır. Bir haritayı işe yarar kılan da esasında budur. Ölçeğin seçimi ile onun kullanım maksadı arasında

[2] Boaventura de Sousa Santos, *Toward A New Legal Common Sense—Law, Globalization And Emancipation*, Reed Elsevier, UK, 2002, s. 420-421 [Santos (2002)]; “*Law: A Map of Misreading – Toward a Postmodern Conception of Law*”, *Journal of Law & Society*, 14/3, 1987, s. 282 [Santos (1987)].

[3] Santos (2002), s. 421; (1987), s. 283.

[4] Santos (2002), s. 421; (1987), s. 283.

yakın bağlantı vardır. Küçük ölçekli haritalar, örneğin bir dünya haritası yolları, ırmakları vs. gerçekliğe uygun biçimde göstermeye değil, bunların diğerlerine kıyasla konumlarını ortaya koymaya çalışır. Ölçek seçiminin sadece niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel içerimleri de vardır. Belli hususlar ancak belli ölçeklerde ifade bulabilir. Örneğin iklim haritası ancak küçük-ölçekli olabilir, erozyon bölgelerini göstermek isteyen bir harita ise, büyük-ölçekli olmak zorundadır. Ölçeği değiştirmek olguyu değiştirmek anlamına da gelir. Her ölçek belli bir olguyu ön plana çıkarırken, diğerlerini gizler veya tahrif eder.^[5]

İkinci çarpıtma mekanizması projeksiyondur. Projeksiyon yoluyla yeryüzünün düz olmayan şekilleri harita üzerinde düz yüzeylere dönüştürülür. Şekiller ve mesafeler çarpıtılmadan kâğıt üzerinde gösterilemezler. Ancak projeksiyon gerçekliği keyfi ve rastlantısal olarak çarpıtmaz. Her bir projeksiyon belli bir temsil alanı yaratır ve burada çarpıtma biçimleri ve dereceleri eşit olmayan fakat saptanabilir biçimde dağıtılır. Örneğin bazı haritalar ekvator bölgelerini kutup bölgelerine kıyasla daha çok tahrif eder, bazıları bunun tersini yapar. Dahası, farklı projeksiyonlar mekanın farklı özelliklerini farklı biçimlerde çarpıtır. Örneğin alanları olabildiğince net göstermeye çalışan bir harita düz olmayan şekilleri çarpıtır veya bunun tersi olur. Farklı özelliklerin tümünün aynı doğrultuda temsili sağlanamaz, belli bir unsurun temsiline aslına uygunluğu artırılmaya çalışıldığında, başka unsurların temsili aslına uygun olmaktan daha da uzaklaşır. Santos bu durumu kuantum fiziğinden bilinen Heisenberg'in belirsizlik ilkesine benzetiyor. Bu ilkeye göre, bir parçacığın aynı anda hem konumu hem de hızı aynı doğrulukla saptanamaz; konumu belirleme olanağı artırıldığında hızı belirleme olanağı azalır ve bunun tersi de doğrudur. Bunun gibi, haritalarda kullanılan her bir projeksiyon temsilde belli unsurların feda edilmesi anlamına gelir.^[6]

Projeksiyonla ilgili olarak önemli bir başka husus, her tarihi dönemin ve her kültürel bağlamın harita üretiminde bir merkez, yani sabit bir nokta belirlemesidir. Fiziksel veya sembolik bakımdan ayrıcalıklı bir konum saptanır ve diğer konumların anlamları ve yönleri buna göre organize edilir. Örneğin Ortaçağ haritalarında dinen kutsal sayılan yerler merkezdedir. Bu yüzden dönemin Avrupa haritalarında Kudüs'ün, Arap haritalarında Mekke'nin merkezde olduğu görülür. II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan dünya haritalarının çoğunda ABD merkezi konuma yerleşmiştir.^[7]

Üçüncü mekanizma olan sembolizasyon, gerçekliğin seçilmiş belli unsurlarının ve ayrıntılarının grafik sembollerle ifade edilmesine yarar. Bu işaretler

[5] Santos (2002), s. 422; (1987), s. 283-284.

[6] Santos (2002), s. 423; (1987), s. 284-285.

[7] Santos (2002), s. 423-424; (1987), s. 285, 300 dn 30.

olmadan harita kullanılamaz. İlgili kültürel bağlama ve haritanın amacına göre, farklı işaret dilleri kullanılmıştır. Bazen temsil edilen gerçekliğe benzer ikonik işaretler (ormanlık bir bölgenin birkaç ağaçla ifade edilmesi gibi), bazen de daha keyfi olan konvansiyonel işaretler kullanılır (büyük şehirlerin koyu noktalar şeklinde gösterilmesi gibi). Tarihsel gelişim, giderek konvansiyonel işaret sistemlerinin giderek daha çok kullanıldığını göstermektedir.^[8]

2. NORMATİFLİK HARİTASI

Haritalara dair bu analizden bir metafor olarak yararlanıldığında, benzer özellikler taşıyan bir normatiflik haritası çıkarmak mümkün olur. Öncelikle, devletin hukuk düzenini de bir normatif düzen olarak görüp, diğerleriyle bir bütün halinde ortaya koyalım. Sonrasında analizin “*hukuki çoğulluk*” ile bağlantısına değineceğiz.

Günlük hayatta bireyler birden çok normatif düzenden kaynaklanan davranış beklentileriyle karşı karşıya kalırlar ve devlet desteğindeki normatif düzen bunlardan sadece biridir. Davranış beklentilerinin kurala bağlanması anlamında normatiflik, yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu yerel bağlamlarda (aile, aşiret, işyeri, köy) çok daha ayrıntılıdır. Yerel normatif düzenler ile devletin normatif düzenini konu edindikleri olgular itibarıyla birbirinden ayırmak çoğu zaman işe yaramaz; çünkü bunların aynı olguları düzenleme iddiasında oldukları sıklıkla görülür. Aralarındaki fark, olguyu farklı biçimde okumaları ve her birinin kendi bakış açısından kurala bağlama gereği duyduğu kendi “*normatif olgu*” sunu üretmesidir.^[9] Böylece bir sosyal olgu bir normatif olgu olarak yeniden inşa edilir. Harita metaforundan yararlanıldığında, yerel düzenlerin büyük-ölçekli normatiflik içerdikleri söylenebilir. Devletin düzeni ise, buna kıyasla daha küçük-ölçekli bir normatifliğe sahiptir. Her biri düzenleme konusu olan olgunun unsurlarını ve anlam taşıyan ayrıntılarını saptamak üzere farklı ölçekler kullanır ve parçalar arasında farklı bağlantılar kurar. Ölçek olguyu belirlediği için, farklı normatif düzenler aynı düzenleme konuları için farklı normatif olgular üretirler. Böylece gerçekliğin iki farklı okunma biçimi ortaya çıkar.^[10]

Haritalardaki gerçekliğin temsili ile eylem yönlendirme işlevi arasındaki gerilimi burada da buluruz. Her bir normatiflik ölçeğinde belli “*düzenleme örüntüleri*” ve “*eylem paketleri*” bulunur. Büyük-ölçekli (yerel) normatiflik ayrıntılar bakımından zengindir, davranışları ve tavırları canlı biçimde betimler, onları kendi buldukları yerde bağlamsallaştırır; dahili ve harici olan, haklı ve

[8] Santos (2002), s. 424-425; (1987), s. 285-286.

[9] Bkz. Gurvitch, s. 53-54.

[10] Santos (2002), s. 426; (1987), s. 287.

haksız olan arasındaki ayrımlara karşı hassastır. Oysa küçük-ölçekli normatiflik ayrıntılardan yoksundur, davranışları ana hatlarıyla betimler, onları genel eylem tiplerine indirger. Büyük-ölçekli normatiflik gerçekliği aslına en yakın biçimde temsil etmeye yönelik bir düzenleme örüntüsü gösterirken, küçük-ölçekli normatiflik olguların birbirlerine nispeten durumlarını daha uygun biçimde saptar, bir yönelim duygusu sağlar ve parçayla bütün, geçmişle gelecek, işlevsel ve işlevsel olmayan arasındaki ayrımlara karşı hassastır. Özetle, küçük-ölçekli normatiflik eylem yönlendirme ve hareket odaklı bir düzenleme örüntüsünü tercih eder.^[11]

Farklı ölçekler, bunun yanında, farklı “*eylem paketleri*” koşullar. Bir eylem paketi, önceden belirlenmiş sınırlar içindeki olası eylemler dizisini ifade eder. Yerel normatiflik taktik eylemleri öncelerken, küçük-ölçekli normatiflik stratejik eylemleri öne çıkarır. Benzer biçimde, yerel düzeyde normatiflik davranışları birbiriyle uyumlu kılmaya ağırlık verirken, ölçek büyüdükçe araçsal eylemler belirginleşir. Böylece küçük-ölçekli normatiflik, stratejik ve araçsal eylem paketlerini barındırır. Bir normatiflik biçimi içinde sosyalleşmiş sosyal gruplar onunla bağlantılı olan eylem paketlerinde özellikle yetkin olma eğilimi gösterirler. Büyük-ölçekli ve küçük-ölçekli normatifliğin karşılaşma alanlarında büyük-ölçekli normatiflik savunmacı olma ve normal gündelik etkileşimleri düzenleme eğilimi gösterir. Küçük-ölçekli normatiflik ise saldırgan olma ve kritik ve istisnai durumları düzenleme eğilimindedir.^[12]

Santos, ölçek analiziyle ilgili olarak bir de sosyal olguların normatif olguya dönüştürülmelerinde etkin olan eşiklerden söz ediyor. Bu anlamda üç temel eşik vardır: saptama eşiği, ayırma eşiği ve değerlendirme eşiği. Saptama eşiği, düzenlemeye konu olacak sosyal olgunun maddi ayrıntılarına bakar ve ilgili hususlar ile ilgili olmayan hususları belirler. Ayırma eşiği, sosyal olgunun betimlenişinde asgari farklılıkları görür ve düzenlemedeki niteliksel farklılıkları ortaya koyar, neyin eşit ve dolayısıyla eşit muameleyi gerektirdiğini, neyin farklı ve dolayısıyla farklı muameleyi gerektirdiğini ayırır. Değerlendirme eşiği, sosyal olgunun düzenlenmeye değer sayılıp sayılmayacağı ile ilgilidir; böylece normatif olgu normatif olmayandan ayrılır. Bu üçlünün bileşik işleyişi, daha genel düzeyde, tümünü içeren ve onların iç etkileşimlerinin bir ürünü olan düzenleme eşiğini oluşturur. Her normatiflik ölçeği, kendi alanına neyin dahil olduğunu ve neyin dahil olmadığını belirleyen özgül bir düzenleme eşiğine sahiptir. Bir normatiflik ölçeği, kendi düzenleme eşiği içinde içsel farklılıklara olanak tanıyabilir. Örneğin bir düzenleme eşiği içinde, saptama eşiği yüksek, değerlendirme eşiği alçak olabilir veya bunun tersi görülebilir. Diğer yandan

[11] Santos (2002), s. 428; (1987), s. 289-290.

[12] Santos (2002), s. 429; (1987), s. 290.

farklı alanlarda da eşiklerin bileşimi değişebilir. Örneğin devletin normatif düzeninde çalışma ilişkileri alanı suç ve ceza alanına kıyasla daha yüksek bir düzenleme eşiğine sahip olabilir. Dahası düzenleme eşiği sabit değildir, belli sınırlar içinde yükselebilir veya alçalabilir. Ancak onun her hareketi her durumda onu oluşturan üç eşiğin bileşik hareketlerinin bir sonucudur.^[13]

Normatif düzenler kullandıkları projeksiyon türüne göre de ayırt edilebilirler. Projeksiyon, normatif düzenin kendi işleyiş sınırlarını tanımlama ve kendi içindeki işleyiş organize etme biçimini ifade eder. Tıpkı ölçek gibi, projeksiyon da, kendiliğinden işleyen objektif bir süreç değildir. Farklı projeksiyonlar aynı sosyal olgulardan farklı normatif olguların üretimine yönlendirir. Böylece, üretilmiş her bir normatif olgu menfaatlara dair özgül bir ifade biçimini ve ihtilaflar ile onların çözüm tarzlarına dair özgül bir kavramsallaştırmayı öne çıkarır.^[14]

Her normatif düzen, onu temellendiren, yani onun odağında bulunan bir merkezi olgu üzerinde yükselir. Bu, benimsenmiş olan projeksiyon türüne belli bir nitelik kazandıran özgül bir yorum konumunu ve perspektifini belirler. Sözgelimi kapitalist düzende bu odak olgu, piyasadaki özel ekonomik ilişkilerdir. Bir gecekondu yerleşkesinde temel olgu ekonomi dışı sosyal ilişkiler, örneğin komşuluk ilişkileri olabilir. Benimsenmiş olan projeksiyon türüne bağlı olarak, her normatif düzen bir merkeze ve bir çevreye sahiptir. Normatif düzenin sağladığı olanaklar ilgili alan içinde eşit biçimde dağıtılmış değildir. Merkez, bu olanakların en çok yoğunlaştığı ve geri dönüşüm sağladığı bölgedir. Merkez bölgesi daha ayrıntılı bir haritaya sahiptir, örneğin devletin normatif düzeninin merkezinde kurumsal kaynakların (mahkemeler, profesyoneller vs.) ve sembolik kaynakların (hukuk bilimi, hukuk ideolojisi vs.) etkileri açıktır. Ancak çevreye doğru gidildiğinde durum değişir; burada hem olanaklar daha sınırlıdır, hem de az geri dönüşüm sağlanır. Merkez odaklı haritada çevre üstünkörü biçimde yer alır; orada hak arama olanaklarının erişilebilirliği azdır, maddi ve insani açıdan kurumlar donanımsızdır. Merkezde egemen olan kavramsallaştırmalar, yorum biçimleri ve ideolojiler, kaynaklandıkları bağlamdan uzaklaştırılarak, çevre bölgelere aktarılır veya oralara dayatılır. Bunlar böylece çevrede, yerel ihtiyaçlara yeterince dikkat gösterilmeden uygulanır; çünkü bu ihtiyaçlar hep merkezin bakış açısından yorumlanır. Projeksiyonun merkez-çevre etkisi normatiflik haritasında gerçekliğin her alanının eşit biçimde çarpıtılmadığını gösterir. Merkezden çevreye doğru hareket edildiğinde çarpıtma artar. Çevre aynı zamanda, farklı normatif düzenlerin iç içe bulunmalarının daha sıklıkla görüldüğü yerdir.^[15]

[13] Santos (2002), s. 429-430; (1987), s. 290-291.

[14] Santos (2002), s. 430; (1987), s. 291.

[15] Santos (2002), s. 430-431; (1987), s. 291-292.

Projeksiyonun etkisi, önemsenen sosyal olgunun özelliklerinde de görülür. Bu etki itibariyle, egosantrik ve jeosantrik projeksiyonlardan söz edilebilir. Egosantrik projeksiyon kişisel ve tekil olanı, gönüllü ve rızai eylemi ön plana çıkarırken, jeosantrik projeksiyon genelleştirilmiş özellikleri, yapılaşmış veya uyumsuzluk halindeki eylemleri önceler. Normatiflik haritasında baskın olan projeksiyon türüne göre, egosantrik normatiflik ve jeosantrik normatiflik ayrımı yapılabilir. Dini ve etnik aidiyete dayalı statü grupları temelinde işleyen Ortaçağ normatif düzenlerinde bunların ilki egemen durumda iken, pazar ekonomisinin ve devletin bürokratik örgütlenmesinin gelişmesiyle birlikte jeosantrik (ya da ülkesel/teritoryal) normatiflik biçimi gelişmiştir.^[16]

Projeksiyon türleri, norm ve olgu arasındaki ayrımın göreliliğini de ortaya koyar. Norm ve olgu arasındaki ayrım projeksiyon türünün etkisiyle şekillenir. Jeosantrik normatif düzen, gerçekliğin nesnel ve genelleştirilebilir özelliklerini vurguladığı için, norm ve olguyu uç kutuplara yerleştirme ve norma olguya kıyasla daha güçlü bir rol biçme eğilimi gösterir; olguları sterilize eder ve onların genel özelliklerine odaklanır. Egosantrik normatif düzende ise, norm ve olgu birbirine daha yakındır, olgular normlara kıyasla daha belirleyicidir.^[17]

Sembolizasyon, gerçekliğin temsiline en çok görünürlük kazanan veçhesidir. Ölçek ve projeksiyon tarafından koşullanmış bir temelde işlediği için, oldukça karmaşık bir sürece sahiptir. Santos gerçekliğin edebiyattaki temsiline ilişkin analizlerden esinlenerek, normatif düzenlerin gerçekliği temsiline Weberci anlamda iki zıt ideal-tip işaret sisteminin teşhis edilebileceğini söylüyor. Bunların ilkinde (homerik style) gerçekliğin normatif sembolizasyonu şu özelliklere sahiptir: gündelik hayattaki akış, tek tek anların birbirini izlemesi olarak anlaşılır ve bunlar konvansiyonel işaretler aracılığıyla soyut ve formel biçimlere sokulur (sözleşme türleri, ihtilaf türleri vs.). Tamamen dışsal bir betimlemeye dayanan ve tarihi ardışıklığa çok az yer veren bu tarz, araçsal bir işleyişe olanak sağlar. Diğer ise (biblical style), tersine, öncelikle sosyal etkileşimdeki süreksizlikleri içinde buldukları çok-katmanlı bağlamın içine yerleştirmeye kafa yorar ve bunları mecazi ve informel biçimde, ikonik, duygusal ve etkilenimci işaretlerle betimler. İkinci tarz ikincisinden tarihsel olarak öncedir, ancak her tarihi dönemde hangisi baskın olursa olsun, bunların ikisi arasında bir gerilim bulunur. Örneğin modern devletin normatif düzeninde homerik tarz egemendir, ancak diğer de birçok değişik yolla hayatini sürdürür. Gerçekliğin normatif temsiline homerik tarzın benimsenişi, normatif olguyu gündelik deneyimden yalıtır ve soyut-formel betimlemelere başvurur. Diğer ise, normatif olguyu, içinde yerleşik olduğu sosyal ve politik bağlama entegre etmeye, hatta orada

[16] Santos (2002), s. 431-432; (1987), s. 292-293.

[17] Santos (2002), s. 433-434; (1987), s. 295.

eritmeye çalışır ve bunun için norm ve olgu arasındaki bağı gevşetir, olguları gün yüzüne çıkarır ve gerçekliğin mecazi ve informel temsiline olanak sağlar.^[18]

Yukarıda belirtilenleri daha anlaşılır hale getirmek üzere, işyeri normatif düzeni özelinde durumu somutlaştırmaya çalışabiliriz. İşyeri, ekonomik değer üretimi sürecindeki sosyal ilişkilerin (hem genel üretim ilişkileri hem de gündelik işleyişe dair ilişkiler anlamında) yapılaştığı bir alandır^[19]; işyeri normatif düzeni bu alanda var olan davranış standartlarını ifade eder. Burada, genel olarak, rutin uygulamalar, bunların ihlali halinde karşılaşılan yaptırımlar, işçilerin davranışlarını ayrıntılı ve sıkı biçimde belirleyen kurallar bulunur. Bunlar işyeri içindeki hareketlilikten, konuşma ve giyim biçimlerine ve hatta mesai dışındaki davranışlara kadar uzanabilir.^[20]

İşyerindeki normatif düzen büyük-ölçekli bir normatifliği yansıtır. İşyerindeki disiplini sağlamak, ihtilafları önlemek, ihtilaf çıktığında onun kapsamını daraltmak ve sonuçta onu çözmek üzere, üretim sürecindeki ilişkileri oldukça ayrıntılı biçimde düzenleme eğilimindedir. Odağında üretimi sürekli kılan ilişkilerin devamlılığını sağlama kaygısı bulunduğu için, günlük çalışmaya dair ihtilaflar oranın temel nesnesidir. Devletin büyük-ölçekli normatif düzeni açısından ise, iş ihtilafları daha geniş bir bağlamdaki endüstriyel ilişkilerin sadece bir parçası olarak görülür. Burada makro düzeydeki sosyal, politik ve ekonomik olgulardan oluşan daha geniş bir ağ söz konusudur ve politik istikrar, ekonomi politikaları, sendika örgütleri ve hükümet arasındaki güç ilişkileri gibi unsurlar devrededir.^[21]

Güncel olarak normatif düzenlerin üç farklı ölçekte işlemekte olduğu saptanabilir. Ekonomik ve politik gelişmeler bugün üç temel normatiflik alanının ve bunlara tekabül eden üç normatiflik biçiminin varlığını göstermektedir. Bunlar yerel, ulusal ve küresel düzeyde işleyen normatif düzenlerdir. Dolayısıyla, analize bu üçüncülerin de katılması zorunludur. Küresel düzeydeki en belirgin ve etkin normatifliğin ulus-aşırı sermaye tarafından üretilen yeni *lex mercatoria* olduğu genellikle kabul edilmektedir. Bu bağlamda, işyeri normatif düzeni büyük-ölçekli, ulusal (devlete ait) normatif düzen orta-ölçekli, küresel normatif düzen ise küçük-ölçekli normatifliği yansıtır. Farklı ölçeklerin gerçekliği farklı normatif olgular olarak kendi diline tercüme ettiği düşünülürse, işyerindeki ihtilafların ölçek küçüldükçe önemsizleştiği görülür. Devlet düzeni açısından daha geniş bağlamın sadece bir parçası ve ayrıntısı durumunda olan bir iş ihtilafı, küresel düzen açısından iyice silikleşir ve hatta görünmez hale gelir. Küresel bağlamdaki ekonomik ilişkiler içerisinde iş ihtilafları son derece ufak bir ayrıntıdır ve ondan

[18] Santos (2002), s. 435-436; (1987), s. 295-297; Bkz. Gurvitch, s. 44-45.

[19] Santos (2002), s. 374.

[20] Santos (2002), s. 388.

[21] Santos (2002), s. 426; (1987), s. 287-288.

söz edilmeye bile değmez. Ulus-aşırı sermayeye ait bir şirket için yerel iş ihtilafı basit bir yol kazasıdır, alt edilemezse, göreceli konumu ve hareket olanaklarını azami düzeyde belirlemeye odaklı küçük-ölçekli harita sayesinde, üretimi başka bir ülkeye kaydırmak ve ondan kurtulmak mümkündür.^[22]

Günlük hayatta, farklı ölçeklerdeki normatiflik biçimleri birbirlerinden izole değildirler, aynı anda işler halde ve etkileşim durumundadırlar. Ölçeğe bağlı düzenleme eşiklerinden yukarıda söz etmiştik. Güncel sosyo-politik bağlamda ekonomik alanda görülen deregülasyon süreci, devletin bu alandaki düzenleme eşiğindeki bir yükselmeye işaret eder. Normatiflik biçimlerinin etkileşim halinde olmaları nedeniyle, devletin düzenleme eşiğindeki yükseliş, diğer normatiflik biçimlerindeki düzenleme eşiklerinde düşmeye yol açar. Sosyal devletin rafa kaldırılmasıyla birlikte, devletin bıraktığı boşluk diğer normatiflik biçimleri tarafından doldurulur.^[23]

Küresel *lex mercatoria* bugün devletin sınırlarını, yani aşına olduğumuz jeosantrik normatifliği aşan ve onun içini boşaltan yeni bir normatiflik alanı üretmektedir. Çokuluslu şirketlerin ve küresel mali kuruluşların faaliyetleriyle şekillenen bu yeni alanda, devlet düzenine kıyasla değişik sorumluluk ölçütleriyle, devlet müdahalesini ortadan kaldırmayı hedefleyen ticari teamül veya genel ilkeler gibi muğlak ifadelerle karşılaşırız. Ticari tahkim heyetleri mahkemelerin yerini alırken, küresel aktörlerin ürettikleri normlar devletlere dayatılmaktadır. Böylece, jeosantrik normatifliğin yerini yeni bir egosantrik normatifliğin almakta olduğu söylenebilir. Üretilen yeni durumda güçlü ekonomik aktörlerin belirleyici olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Diğer yandan, küresel aktörlerin ürettiği normatif düzen, yukarıda sözü geçen sembolizasyon biçimlerinden ikincisini (*biblical style*) kullanma eğilimi göstermektedir. Şirketlerin kendi davranış kodlarında ve oluşturdukları standart sözleşme modellerinde uyum, güven, işbirliği gibi ahlaki içerimli ifadelerle sıklıkla karşılaşılır. Bu tarz esasında büyük-ölçekli (yerel) normatif düzenlere aittir. Küçük-ölçekli küresel normatiflik, böylece, gerçekliğin teleskopik görünümünü büyük-ölçekli hukukiliğin retoriği olan ahlaki bir retorikle birleştirir. Devletin jeosantrik projeksiyonunun yerini, ulusal sınırları aşan ulus-aşırı şirketlerin egosantrik normatifliği alır. Olguların belirleyiciliği, normlardan ziyade fiili güç ilişkilerinin etkinliğini ortaya koyar. Bu yolla, normatiflik alanı dünya düzeyine genişlerken, ortaçağ ayrıcalıklarını anımsatan yeni tikellikler ve yeni şahsılıklar üretilir.^[24]

3. HUKUKİ ÇOĞULLUK

[22] Santos (2002), s. 427; (1987), s. 288.

[23] Santos (2002), s. 430.

[24] Santos (2002), s. 433, 435; (1987), s. 293-294, 296, 298.

Yukarıda genel olarak normatif düzenlerden ve bunların yer aldığı normatiflik haritasından söz ettik. Bu noktada hukuki çoğulluk kavramıyla olan bağlantıya geçebiliriz. Bunun için devlet-altı ve devlet-üstü normatif düzenlere de “*hukuk düzeni*” kategorisinde yer vermek gerekir. Nitekim Santos, harita metaforunu hukuki çoğulluk ile bağlantı içinde kullanıyor.^[25]

Hukuki çoğulluk bireylerin sadece devlet hukuku ile değil, devletle bağlantılı olsun ya da olmasın, birden çok hukuk düzeni ile muhatap olduklarını ileri sürer.^[26] Konu üzerine çalışan yazarlar, hukukun tek bir ölçek içerisinde işlediği varsayımının uzun süre zihinlerde yerleşik durumda olduğunu belirtiyorlar ve bunu eleştiriyorlar. Söz konusu ölçek devlet ölçegidir. İnsanlar devletin normatif düzeninin seçimi olan ölçek, projeksiyon ve sembolizasyon türleriyle sosyalleştikleri için, farklı ölçek, projeksiyon ve sembolizasyon kullanan diğer normatif düzenleri hukuk olarak görmeyi reddediyorlar. Çünkü bunlar yerleşik hukuki bilgi üretiminin eşik sınırlarının altında ve üstünde bulunuyorlar.^[27] Bu varsayım, devlet-altı normatif düzenlerin kendi bağlamlarında birer özgün hukuk düzeni olarak görülmelerini uzun süre engelledi. Antropolojik ve sosyolojik çalışmalar yoluyla şekillenen devlet-dışı hukuk ve hukuki çoğulluk kavramları durumu değiştirdi ve devlet-altı düzeyde de hukuk düzenlerinin bulunabildiğini ortaya koydu. Bunlara, yakın zamanlarda devlet-üstü veya küresel denebilecek yeni hukuk biçimleri (yeni *lex mercatoria*) eklendi.^[28]

Böyle bakıldığında, yukarıda değindiğimiz normatiflik haritası, hukukilik haritasına dönüşür. Bu durumda yerel, ulusal ve küresel hukuk düzenlerinden söz edebiliriz. Her birinde kullanılan ölçek, bu sıralamaya koşut biçimde küçülür. Sözelimi işyerindeki normatif düzen Santos’un tabiriyle “*üretim hukuku*”^[29] bunların en büyük ölçeklisi, dünya ölçeginde işleyen “*sistemik hukuk*”^[30] ise bunların en küçük-ölçeklisidir. Kullanılan ölçek, projeksiyon ve sembolizasyon mekanizmaları, yine bu sıralamaya koşut biçimde gerçekliği giderek daha fazla çarpıtarak temsil eder ve bu temsil üzerinden karar ve eylem üretir.

Harita metaforunun hukuki çoğulluğun statik ve dinamik görünümünün analizinde kullanımı, hukuki çoğulluğun romantikleştirilmesine yönelik eğilimi engelleyebilmesi bakımından önemlidir. En küçük-ölçekli sistemik hukukun en güçlü parçası olan ve bugün dünyayı şekillendirmekte olan yeni *lex mercatorianın* gerçekliği bugüne kadar görülenlerden daha fazla çarpıttığı, ulusal

[25] Santos (1997), s. 297.

[26] Margaret Davies, “*Pluralism and Legal Philosophy*”, N. Ir. Legal Q., 57/4, 2006, s. 578; bkz. Saim Üye, Teoride ve Pratikte Hukuki Çoğulluk, Turhan, Ankara, 2013, s. 37 vd.

[27] Santos (1997), s. 298.

[28] Bkz. Üye, s. 41-54.

[29] Santos (2002), s. 388.

[30] Santos (2002), s. 392-393.

ve yerel düzeydeki hukuk biçimlerine nüfuzunun da bu çarpıtma üzerinden hayata geçmekte olduğu böylece saptanabilir. Ulusal düzeyde ticarileşme, deregülasyon ve özelleşme süreçlerinin hız kazanması, yerel düzenlerin ticari menfaatlerle bağdaşır biçimde yeniden düzenlenmesi, bu menfaatlerle doğrudan ilgili görünmeyen aile hukuku gibi alanların yerel güç odaklarına bırakılması eğilimi, bu bağlam göz ardı edilmeden değerlendirilmelidir.^[31]

Önemli bir nokta, farklı ölçeklere sahip hukuk düzenlerinin gündelik hayatta bir arada ve iç içe bulduklarının fark edilmesidir. Bu durum hukuki çoğulluk literatüründe interlegalite terimi ile ifade ediliyor.^[32] (Hukuki çoğulluk yerine normatif çoğulluk tercih edilirse bunun yerine internormativite terimi kullanılabilir.) Buradaki önem, bir yandan somut bir durumda “*hukukun*” neyi gerektirdiği sorusuna yönelik cevabın klasik anlamda belirgin bir norma referansla değil, anlam üretimine yönelik karmaşık bir etkileşimin neticesinde şekilleniyor oluşunda, diğer yandan hukukilik (veya normatiflik) alanının bir mücadele alanı olarak ortaya çıkışında yatar.

[31] Bkz. Üye, s. 388-404.

[32] Santos (2002), s. 437; bkz. William Twining, *General Jurisprudence, Understanding Law from a Global Perspective*, Cambridge, 2009, s. 375.

SONUÇ

Normatif düzenlerin harita metaforuyla okunması güncel koşullarda yaşanan gelişmeleri anlamak bakımından aydınlatıcıdır. Hukuki çoğulluk ile bağlantısı içinde analiz edildiği görülse de, yukarıda yaptığımız gibi, analizi genel olarak normatif düzenlerden bahisle yürütmek de mümkündür ve bu bir anlam kaybına yol açmaz. Devlet odaklı hukuki pozitivizm, hukuk kavramıyla ifade edilmedikleri sürece, diğer normatiflik biçimlerinin devlet hukuku ile etkileşim halinde analiz edilmelerine engel değildir.^[33] Harita metaforu, ister “*normatif çoğulluk*”, ister “*hukuki çoğulluk*” densin, analizde işe yarar durumdadır. Bu yolla normatifliğin (hukukiliğin) araçsallığına, olgu ile norm arasındaki gerilime ve normatif (hukuki) anlamın üretilmesindeki güç ilişkilerine başka bir açıdan işaret edilebilir. Her şeyden önce haritalar gibi normatif düzenler (hukuk düzenleri) de başlı başına bir amaç değil, bir araç olarak görülmelidirler. Herhangi bir normatif düzeni (hukuku) başlı başına bir amaç olarak görmek, hukuku fetişleştirme tehlikesine götürür.^[34]

Olgu ile norm arasındaki gerilim, hukuk sosyolojisinde klasikleşmiş bir tartışmadır. Bu tartışma “*kitaplardaki hukuk*” (law in books) ile “*fiiliyattaki hukuk*” (law in action) karşıtlığı üzerine kurulu analizlerde veya “*yaşayan hukuk*” betimlemelerinde görülebilir.^[35] Buradaki görüş ise, bunun yerine ölçek/projeksiyon/sembolizasyon üçlüsüne dayalı yeni bir analiz öneriyor. Antropolog Clifford Geertz, kültürler arasında yaptığı karşılaştırmada, norm ile “*gerçekliğin kapalı, elden geçmiş diyagramları*” olan “*olgu konfigürasyonları*” arasındaki mesafenin kültürlerle göre değişebildiğini gösterir.^[36] Burada ise, kültürleri dışlamayan, ancak aynı kültür içindeki değişimleri de hesaba katmaya olanak sağlayan, aynı zamanda küresel düzeyde olan biteni de dikkate alan daha kapsayıcı bir ölçüt buluyoruz.

Dikkat edilmesi gereken husus, gerçekliği çarpıtan ölçek, projeksiyon ve sembolizasyon süreçlerinin objektif olmadıklarıdır. Böylece güç ilişkileri analizi de burada kendine yer bulur. Gücün (iktidarın) yeniden üretimi, gerçekliğin belli yönlerinin çarpıtılmasından ve silikleştirilmesinden beslenir.^[37] Bu yüzden, bilgi sosyolojisinde ifade edildiği üzere, tanımlayıcıların tanımlama yapmalarını sağlayan sosyal örgütlenmeyi anlamak gerekir.^[38] Çarpıtma mekanizmaları iti-

[33] Bkz. Davies, s. 583.

[34] Bkz. Umut Koloş, “*Hukuka Bakışta Başka Bir Boyut: Hukuk Fetişizmi*”, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, 24, İstanbul, 2012, s. 124-134.

[35] Bkz. David Nelken, “*Law in Action or Living Law? Back to the Beginnings in Sociology of Law*”, Legal Studies, 4, 1984.

[36] Clifford Geertz, Yerel Bilgi, çev. Kudret Emiroğlu, Dost, Ankara, 2007, s. 187, 198-199.

[37] Santos (2002), s. 422-423; (1987), s. 284.

[38] Berger/Luckmann, s. 168.

bariyle yapılan seçimler, haritalarda belli unsurların, normatif düzenlerde belli menfaatlerin ve ihtilafların ifade edilebilmelerini teşvik ederken, diğerlerini bastırır. Ne tür bir çarpıtma biçiminin tercih edileceği teknik faktörler kadar, haritanın ve normatif düzenin kullanım amacına göre de belirlenir. Burada ideolojik bağlılıklar da devreye girer. Soğuk savaş döneminde batı medyası dünya haritası üzerinde Sovyetler Birliği'ni özel bir projeksiyonla gösteriyordu; bu yolla Sovyetler Birliği coğrafyası olduğundan daha büyük gösteriliyor ve komünist tehdidin gücü dramatize ediliyordu.^[39]

Bugünün normatif (hukuki) haritasının merkezinde pazar ilişkileri ve sözleşme kavramı egemen durumdadır. Modern yasamanın, hukuk eğitiminin ve hukuk ideolojisinin odağında sözleşme fikrinin bulunduğunu saptamak zor değildir.^[40] Bu fikir kamu hukuku alanlarına doğru yayılma eğilimini giderek daha fazla göstermektedir. Anayasaların bir tür sözleşme olarak görülmesinde, özel kişilere kamusal yetki devirlerinin idari sözleşmeler aracılığıyla yapılmasında ve hatta ceza hukukuna uzlaşma kurumunun getirilmesinde bunun yansımaları görülebilir.

Yazıyı tanıdık bazı referanslarla tamamlayabiliriz. Zonguldak'taki maden ocaklarındaki durumun, işyeri bakımından, devlet bakımından ve büyük sermaye bakımından görünme biçimlerini, giderek ölçeği küçülen üç haritaya sırasıyla bakarak tasavvur edebilirsiniz. İşyeri disiplininin maden ocaklarında çalışan işçilerin gündelik hayatlarına olan olağanüstü etkisi devlet açısından görünmez haldedir. Sözleşme kavramına odaklı normatiflik haritasında işçinin güvencesiz koşullarda çalışması kendi özgür tercihi gibi görünür. İş kazası nedeniyle gerçekleşen ölümler, devlet için sadece genelleştirilmiş normlara aykırı davranan alt düzey bir sorumlu bulup cezalandırma ve ailelere tazminat ödetme sorunudur. Taşeron işçi çalıştırmanın etkileri bu ölçekte ayrıntı olarak kalırken, taşeron işçilik büyük sermaye ölçeğinde her tür insani boyutu silikleştirerek pazar işleyişinde yer alan basit ve teknik bir kâr etme yoludur. Ölümler için ödenecek tazminat bir muhasebe hesabındaki yeri kadar önemsenir.

Harita metaforu, ortaya çıkan durumun kaotik olmadığını gösteriyor. Bu durum, ölçek, projeksiyon ve sembolizasyon kurallarına uygun olarak üretilmiş bir sosyal insanın ürünüdür. Hukukun baskıcılığı yanında özgürleştirici bir potansiyeli olduğu düşünülüyorsa, bu potansiyelin uygulamaya yansımaları sağlamak üzere, farklı bir ölçek, farklı bir projeksiyon, farklı bir sembolizasyon kullanan yeni hukuk okumalarına ihtiyaç vardır. Santos, bu yüzden harita metaforunun kavramsal bakımdan hukuki çoğulluk kavramıyla bir arada kullanılmasını öneriyor.

[39] Santos (2002), s. 423.

[40] Santos (1987), s. 292.

KAYNAKÇA

- BERGER Peter L. & LUCKMANN Thomas, Gerçekliğin Sosyal İnşası, çev. Vefa Saygın Ögütile, Paradigma, İstanbul, 2008.
- DAVIES Margaret, "Pluralism and Legal Philosophy", N. Ir. Legal Q., 57/4, 2006.
- GEERTZ Clifford, Yerel Bilgi, çev. Kudret Emiroğlu, Dost, Ankara, 2007.
- GURVITCH Georges, Sociology of Law, Transaction Publishers, Brunswick/London, 2001.
- KOLOŞ Umut, "Hukuka Bakışta Başka Bir Boyut: Hukuk Fetişizmi", Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, 24, İstanbul, 2012.
- NELKEN David, "Law in Action or Living Law? Back to the Beginnings in Sociology of Law", Legal Studies, 4, 1984.
- SANTOS Boaventura de Sousa, Toward A New Legal Common Sense—Law, Globalization And Emancipation, Reed Elsevier, UK, 2002.
- SANTOS Boaventura de Sousa, "Law: A Map of Misreading – Toward a Postmodern Conception of Law", Journal of Law & Society, 14/3, 1987.
- TWINING William, General Jurisprudence, Understanding Law from a Global Perspective, Cambridge, 2009.
- ÜYE Saim, Teoride ve Pratikte Hukuki Çoğulluk, Turhan, Ankara, 2013.

